

ІСТОРІЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ

УДК 37(477)(09)

Оксана Бунчук

ДІЯЛЬНІСТЬ ТОВАРИСТВА ШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ ПЕДАГОГІЧНОГО ПРОЦЕСУ В УКРАЇНІ (1917–1920 рр.)

У статті проаналізовано діяльність Товариства шкільної освіти в контексті розвитку педагогічного процесу в Україні (1917–1920 рр.): організація перших Всеукраїнських учительських з'їздів, сприяння відкриттю початкових, середніх і вищих навчальних закладів, проведення роботи по підготовці педагогічних кадрів, видання загальнодоступної художньої та науково-популярної літератури українською мовою для народу, перші спроби організації позашкільної освіти, контроль за системою освіти під час Денікінщини.

Ключові слова: Товариство шкільної освіти, просвітницькі товариства, національно-просвітницький рух, національна система виховання, педагогічний процес.

Україна – молода держава і багато сфер суспільного життя перебувають у стані постійних змін. Наразі, важливою складовою суспільно-політичного прогресу є реформування системи національної освіти, що, у свою чергу, потребує залучення досвіду попередніх років – перебудови шкільництва в епоху національно-демократичної революції 1917–1920 рр.

Ми вважаємо, що дана тема є актуальною на сьогоднішній час, бо саме Товариство Шкільної Освіти (ТШО) стояло біля витоків формування шкільної справи на Україні. Відтворення об'єктивної картини реформи загальноосвітньої школи дає можливість простежити хід освітніх перетворень, які піддавались фальсифікації протягом багатьох десятиліть. Здобутки українського вчительства того часу продемонстрували результативність шкільної реформи. Ці здобутки є надійним фундаментом для будівництва сучасної школи в Україні.

Аналізуючи відомі праці з даної тематики слід зазначити, що недостатньо дослідженим, з історико-педагогічної точки зору, залишається питання становлення освітньої системи України на основі діяльності ТШО. Більшість з цих досліджень спрямовані на аналіз діяльності державних установ чи провідних діячів того часу. Крім того, важливою для дослідження є роль ТШО як культурно-освітньої організації, яка мала значний вплив на формування системи освіти та

освітньої політики України в цілому та одночасно втілювала цю політику у життя.

Враховуючи схожість багатьох рис суспільно-політичної ситуації того часу і теперішнього для України і рівень зробленого ТШО, доцільно використати досвід діяльності Товариства для формування та розбудови сучасної системи освіти із створенням мережі освітньо-громадських організацій та залученням їх до змін у всіх сферах освітнього життя.

Основою джерельної бази досліджуваної проблеми є архівні матеріали, які розкривають зміст статті. Основою вивчення архівних матеріалів стали документи фондів Київського міського державного архіву і Центрального державного архіву вищих органів влади і управління. Також досліджено фонди Інституту рукописів Центральної наукової бібліотеки НАН України ім. В. І. Вернадського (ф. 227 – «Товариство Шкільної Освіти»). Досліджувана проблема висвітлена у матеріалах різноманітних періодичних видань, що виходили друком у 1917–1920 рр. Зокрема, газети, які видавалися урядами Центральної ради, Гетьманату, Директорії УНР. Серед них важливе значення мала газета «Вісті з Української Центральної ради», яка почала виходити з 19 березня 1917 р. У 1917–1918 рр. з'явилося кілька інших щоденних газет, серед яких провідне місце займав «Державний вісник».

Діяльність ТШО висвітлювали також педагогічні періодичні видання того часу. Проблеми освіти розглядались на сторінках часопису «Вільна українська школа» (орган Всеукраїнської вчительської спілки). Виходив цей часопис у Києві з вересня 1917 р. до грудня 1920 р. До його редакції входили відомі українські громадські діячі та педагоги, багато з яких були членами ТШО: О. Дорошкевич, О. Музиченко, С. Русова, С. Сірополко, П. і Г. Холодні, Я. Чепіга та інші. Важлива інформація міститься у документах по підготовці та видавництву шкільних підручників і методичної літератури, адже забезпечення шкіл навчальною літературою українською мовою було одним з провідних завдань ТШО. Цей напрям діяльності розглядався у працях С. Русової, Я. Чепіги, І. Огієнка та інших.

Важливим джерелом є також підручники, написані сучасниками ТШО – істориками і діячами освіти, які присвятили їх не тільки окремим конкретним питанням становлення освіти (1917–1920 рр.) (Д. Дорошенко «Історія України: 1917–1923. Т. 2. Українська Гетьманська Держава»), а й особливостям організації трудової школи, проект якої розроблявся у ті часи членами ТШО (С. Сірополко «Історія освіти на Україні»).

Необхідною виявилась (у плані інформаційного джерела про перший етап історіографії розвитку освіти періоду національно-демократичної революції) книга С. Постернака «З історії освітнього руху на Україні за часів революції 1917–1919 рр.».

Мета статті – висвітлити діяльність ТШО в контексті розвитку педагогічного процесу в Україні (1917–1920 рр.).

Початок ХХ ст. – складний і суперечливий період в історії розвитку освіти України. Це час національно–визвольної революції, громадянської війни, соціально – економічних перетворень, розрухи, але саме в ці роки було закладено фундамент національної школи.

Тому на даному етапі актуальною є потреба у дослідженні історії розбудови української школи і педагогічної думки, у становленні яких велику роль відіграли просвітницькі товариства кінця ХІХ – початку ХХ століття. Бо саме вони стали першими організаторами шкільної справи на Україні.

Товариство Шкільної Освіти (1917–1920 рр.) було створене 1917 року в Києві у перші ж дні після лютневої революції з метою організації української шкільної справи. Воно до часу утворення першого українського Міністерства, секретаріату Освіти, було найвищою інституцією у справах українського шкільництва. Очолив його Іван Матвійович Стешенко (1873–1918 рр.) – викладач, керівник і організатор розбудови української національної школи, літературознавець, педагог, письменник. ТШО належало до науково-просвітницького типу товариств. Основними напрямками діяльності такого типу організацій були:

- 1) відкриття початкових та недільних навчальних закладів;
- 2) організація народних читань, лекцій, концертів, театрів, вистав;
- 3) влаштування народних будинків, пересувних музеїв наочних посібників, педагогічних музеїв і виставок;
- 4) видання загальнодоступної художньої та науково-популярної літератури для народу (дорослих та дітей);
- 5) організація книжкових складів, поширення через них літератури, забезпечення книгами різних типів шкіл, народних бібліотек і читалень [1, с. 43].

Заслугою Товариства була також організація практичних курсів з українознавства для вчителів, опрацювання плану, так званої, єдиної школи, допомога в створенні педагогічної термінології українською мовою.

ТШО ініціювало перший (5–6 квітня) і другий (10–12 серпня) 1917 р. Всеукраїнські з'їзди вчителів, які мали суттєве значення у подальшому розвитку української освіти. На них вперше відкрито і вільно обговорювали найважливіші проблеми рідної школи, визначили головні напрями реформування освіти в Україні.

Наступні події, надавши українському культурному рухові надзвичайно широкий розмах, на деякий час припинили діяльність ТШО, передавши його функції іншим організаціям, і, в першу чергу, – державним установам [2].

З приходом на Україну Денікінської армії, коли державні осередки на Україні було скасовано і з українським культурним рухом було розпочато завзяту й цинічну боротьбу, ТШО стало тим центром, який

об'єднав усі розпорошені і пригнічені українські культурні сили і координував їхню діяльність. Товариство саме під час надзвичайного національного критичного періоду знову активно розпочало свою діяльність і при підтримці всіх верств українського народу. Діяльність ТШО під час Денікінщини розбивалася на такі категорії:

1) знаходження матеріальних засобів для існування української школи та збільшення, по можливості, своїх коштів;

2) розподіл цих коштів між українськими школами, які були позбавлені будь-яких субсидій;

3) вживання заходів легалізації для українських шкіл згідно з відновленими царськими законами (за весь час перебування Денікінської влади ні одна школа не спромоглася легалізуватися).

Для здійснення першого пункту Товариство поширювало скрізь відомості про завдання своєї організації, відчинило де можна філії і звернулось до громадських організацій і приватних осіб з проханням допомогти українській школі в її тяжкому становищі. На цей заклик відгукнулись усі, хто не був прихильником старорежимної Росії, серед них не тільки українці, а й росіяни, євреї, поляки: це був демонстративний протест проти розпоряджень Денікіна. Особливо допомогли ТШО такі солідні організації, як кооперативи та Український Червоний Хрест. Ці гроші Товариство розподіляло між школами згідно з їх дійсними потребами, урізуючи бюджети до мінімуму в порівнянні з російськими школами. Усі асигнування давалися школам в позику, бо ТШО твердо вірило, що таке безпорадне становище української школи довго бути не може і в той чи інший спосіб українська школа одержить належне їй законне утримання [3].

Не залишило Товариство своєї діяльності й коли радянська влада в грудні місяці 1919 р. змінила денікінську – змінюється тільки напрям його роботи. Позбавившись важкого обов'язку матеріальної підтримки української школи, воно всю свою увагу звертає на внутрішні шкільні справи: на реформу школи, на вироблення програм єдиної трудової школи, на видання потрібних книжок для вчителя й учнів. Та остання праця гальмується, на жаль, концентрацією усієї книжної й друкарської справи в руках вищого керівництва [4]. Ясно, що всі школи, які перебували на утриманні Товариства, тепер зразу ж одійшли на радянське утримання, і ТШО залишило за собою право заснувати експериментальні трудові школи, як реалізацію теоретично–педагогічних поглядів Ради Товариства. Натомість всю увагу звернуто було на теоретичне розроблення підстав українського шкільництва і постачання української школи й учителя відповідною літературою, потрібною в умовах нової трудової школи [5].

З новою зміною влади знов стає перед ТШО питання перегляду програми своєї діяльності: у якому напрямі повинна йти робота Товариства.

Могло б здаватись, що з хвилиною, коли своя влада дбатиме про українську школу, то ТШО нічого робити, воно може якщо не припинити, то хоч сповільнити темп своєї праці. Однак такий погляд був би помилковим. Ніяка держава у світі, хоч би й як найкраще організована, не може сама вповні справитись із таким важливим питанням як справа шкільної освіти. Всюди державі допомагає у цьому напрямі саме громадянство, згуртоване у відповідні товариства. Так що не зменшити, а користуючись прихильністю влади, повинно Товариство поширювати свою діяльність.

Але на початку вересня 1920 року ТШО переживає тяжкі часи: в його помешканні відбуваються труси, співробітників заарештовано, майно реквізовано і передано до Губнаросвіти, праця фактично мусила припинитись.

З хвилиною, коли Україна стала на шлях будування власного державного життя і про справи української школи почало дбати Міністерство Освіти – ТШО одійшло на бік, надавши своїх людей до праці в Міністерстві. Діяльність Товариства як такого обмежувалась справами видання українських шкільних книжок [3].

Опрацьовані архівні матеріали дають підставу зробити висновок, що історія української школи початку ХХ століття тісно пов'язана з історією Товариства Шкільної Освіти. У період національно-демократичних революцій українського народу, коли він перш за все взявся за розбудову своєї школи, громадською організацією, що взяла на себе почесну роль провідника й керманіча на цьому полі, було Товариство Шкільної Освіти. Фактично, ТШО опікувалося справами освіти в Україні до утворення першого керівного українського освітнього органу – Генерального секретаріату освіти.

За активної участі Товариства Шкільної Освіти закладено першу українську гімназію, воно бере у свої руки українізацію школи в Україні, влаштовуючи в 1917 році перші курси українознавства для вчителів по всій Україні, розробляє основні положення реформи шкільної освіти, дбає про термінологію, видання шкільних книжок. Одним словом, воно до часу утворення першого українського Міністерства Освіти, є найвищою інституцією в справах українського шкільництва, а після створення Генерального секретаріату освіти повним складом Рада Товариства ввійшла до Генеральної шкільної ради, яка працювала як дорадчий орган при Секретаріаті освіти.

У період, коли влада в Україні перейшла до рук Денікіна і українські школи були позбавлені державного утримання, їх фінансування взяла на себе українська громадськість. Функції управління освітою в цей час знову бере на себе Товариство Шкільної Освіти.

Таким чином, передові кола української інтелігенції, організовані у громадське товариство, Товариство Шкільної Освіти, були ідейними

натхненниками і творцями української національної освіти в період змагань. У різні періоди 1917–1920 рр. члени Товариства Шкільної Освіти перебирали на себе організаційні, ідеологічні, керівні, фінансові, методичні функції управління освітою. Без їх творчої праці, без їх боротьби, без їх віри українські національні уряди не мали б тієї основи, на якій постала українська школа.

У подальших дослідженнях планується розглянути, на яких засадах будувалася діяльність ТШО: проаналізувати на основі «Статуту Українського Товариства Шкільної Освіти» структуру, механізм формування складу та джерела фінансування даного Товариства. Провести за архівними документами у динаміці аналіз структури та складу ТШО, його Ради, Ревізійної Комісії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Березівська Л. Д. Освітньо-виховна діяльність київських просвітницьких товариств (друга половина XIX – початок XX століття) : монографія / Л. Д. Березівська. – К. : Молодь, 1999. – 192 с.
2. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. – Фонд 4746. – Опис 1. – Справа 1. – Аркуш 10.
3. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. – Фонд 4746. – Опис 1. – Справа 1. – Аркуш 115.
4. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. – Фонд 4746. – Опис 1. – Справа 1. – Аркуш 116.
5. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. – Фонд 4746. – Опис 1. – Справа 1. – Аркуш 210.